

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ФАХІВЦЯ ДО ТВОРЧОСТІ

Розвиток особистості, її здібностей, світогляду, індивідуальних якостей відбувається під впливом різних чинників. Психологічний чинник досить часто розглядають як умову, рушійну силу, причину того чи іншого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис [1, с. 1601]. У психолого-педагогічній літературі основними чинниками розвитку особистості називають навколишнє середовище та генетичну зумовленість. Середовище – це весь комплекс зовнішніх чинників, що впливають на процес розвитку. Цей комплекс можна умовно поділити на макро- та мікросередовище. До чинників макросередовища можна зарахувати такі глобальні засоби дії, як особливості національної культури, специфіка соціально-політичного ладу суспільства, географічне положення тощо. Чинники мікросередовища – це все те, з чим індивід безпосередньо контактує: його сім'я, школа, найближче оточення [2]. Вони визнаються найбільш дієвими засобами, що впливають на розвиток особистості.

Щодо креативності, тобто здатності до творчості, більшість дослідників вказують на вирішальну роль у розвитку креативності спеціального мікросередовища, в якому формується особистість, і насамперед сімейних відносин [4]. Зокрема, Д. Саймонтон та інші дослідники висловили гіпотезу, що середовище, сприятливе для розвитку креативності, підкріплює креативну поведінку особистості в період її формування, дає зразки творчої поведінки для наслідування. На його думку, максимально сприятливим для розвитку креативності є соціально та політично нестабільне середовище [5]. Визначення умов формування креативності є пріоритетним напрямом і в сучасних вітчизняних дослідженнях.

Проблема різноманітності впливу чинників на розвиток особистості висвітлювалась у працях педагогів і психологів. Вітчизняні дослідники (А. Макаренко, І. Сеченов, В. Сухомлинський) підкреслювали, що домінуючий вплив на розвиток особистості справляють умови навчання і виховання. Л. Виготський, О. Леонт'єв, А. Лурія зазначали, що в процесі розвитку особистості велику роль відіграє як спадковість, так і середовище [3].

Мета статті – узагальнити та обґрунтувати зовнішні чинники формування здатності фахівця до творчості, такі як: творче середовище, психологічний комфорт особистості, ознайомлення з культурою та мистецтвом.

В. Дружинін вважає, що для розвитку креативності важливе значення має: низька регламентація активності, точніше – відсутність зразка регламентованої поведінки; позитивний зразок творчої поведінки; створення умов для наслідування творчої поведінки та блокування проявів агресивної і деструктивної поведінки; соціальне підкріплення творчої поведінки.

З урахуванням того, що розвиток креативності має системний характер, Н. Хазратова та В. Дружинін стверджують, що, “змінюючи креативні властивості індивідуума, можна впливати на широку сферу його емоційно-особистісних властивостей, тому обмежити формувальний ефект лише сферою креативності, мабуть, неможливо. Як показує аналіз внутрішніх і зовнішніх аспектів зовнішньої дії, основою для зміни креативності та мотиваційно-особистісної сфери ін-

дивідуумів є одні й ті самі механізми” [4, с. 224–225]. Для розвитку креативності необхідний певний (оптимальний) рівень соціалізації, що передбачає оволодіння елементарними навичками комунікації, але при цьому – мінімальне уявлення про поведінкові стереотипи. Розвиток креативності як індивідуальної характеристики в онтогенезі виявляється спочатку на мотиваційно-особистісному, потім – на продуктивному (поведінковому) рівні. Н. Хазратова на основі власних досліджень зазначає, що велике значення має творче середовище.

Багато вчених розробляли свої методи дослідження креативності (Р. Крічфілд, Е. Торренс, Е. де Боно та інші) [4] і вивчали умови та чинники розвитку креативної особистості (А. Маслоу, Н. Роджерс, Я. Морено та інші) [6, с. 133]. Зокрема, Н. Роджерс найважливішими вважав психологічну безпеку, заохочення, емпатичне розуміння і свободу від оцінок, клімат психологічної свободи, відвертості, гри та спонтанності [7]. У 1992 р. С. Макшанов і Н. Хряцова запропонували програму тренінгу креативності при підготовці фахівців різного профілю. Автори ставили перед собою завдання розвитку креативності в мисленні, поведінці та спілкуванні. Учені вважали, що для розвитку креативності важливе значення має її усвідомлення, а також подолання бар’єрів розвитку навичок і вмій управління креативним процесом.

Проведений аналіз різних підходів до вивчення проблеми креативності, психологічних умов і чинників її розвитку дав підставу умовно виділити групу зовнішніх психологічних чинників розвитку креативності особистості. Зовнішні психологічні чинники – це творче середовище, психологічний комфорт особистості, ознайомлення з культурою та мистецтвом. Кожен з цих чинників містить складову, яка визначає його основну спрямованість. Коротко охарактеризуємо зовнішні чинники.

Що стосується творчого середовища, то необхідно враховувати, що креативність є властивістю, яка актуалізується лише тоді, коли для цього є необхідні умови. Креативність можна розглядати як властивість, що формується за принципом “якщо... – то...”. Для того, щоб креативність сформувалася як глибинна (особистісна), а не тільки поведінкова (ситуативна) властивість, вважає В. Дружинін, на її формування повинне впливати середовище. Різноманітні методи розвитку креативності, що передбачають локальну дію (наприклад, збірники нестандартних творчих завдань), як правило, стимулюють засвоєння суб’єктом нової технології розв’язання. Вони включають недосконалість, через це учасники випробувань адаптуються до вимог експериментатора і демонструють необхідний спосіб дії (і тоді їх поведінка є скоріше відтворювальною, ніж творчою). У цьому випадку креативність є чисто ситуативною характеристикою – реакцією на зовнішні щодо суб’єкта вимоги і привнесені ззовні проблеми. Така креативна поведінка має недостатню мотиваційну базу. З огляду на це В. Дружинін і Н. Хазратова вважають, що “необхідно здійснювати системне непряме формування дії, а такій вимозі відповідає дія через певний комплекс умов мікросередовища. Середовище, в якому креативність можна було б актуалізувати, вирізняється високим рівнем невизначеності та потенційною багатоваріантністю (багатством можливостей). Невизначеність стимулює пошук нових орієнтирів, а не прийняття готових; багатоваріантність дає можливість їх знайти” [4, с. 220].

Ще однією умовою формування креативності є нерегламентованість активності. У перекладі з французької слово “регламентація” означає встановлення правил, що визначають порядок діяльності. Для творчості неприпустиме встановлення будь-яких рамок або правил. Пізнаючи навколишній світ, досліджуючи нові предмети, виявляючи пізнавальну цікавість, активність, людина повинна бути вільною. Свобода є важливою характеристикою творчого процесу. Встановлення правил виконання творчого завдання та ліміт часу перешкоджають творчій активності особистості. Таку позицію поділяють більшість авторів [4; 8]. Так, наприклад, П. Вернон і Д. Харгрівс зазначають, що для прояву творчості потрібна невимушена, вільна обстановка, де людина матиме вільний доступ до додаткової інформації щодо предмета завдання [4].

На формування здатності до творчості впливає і референтна група. Її можна виділити за ознакою ставлення особистості до норм групи. Це реальна або уявна група, погляди, норми якої є зразком для наслідування. Кожна людина має свою референтну групу, в якій вона формує свої ідеали, переконання, на думку якої вона зважає, чиею оцінкою дорожить. Більшість дослідників у галузі креативності (В. Дружинін, Д. Богоявленська, В. Клименко, А. Матюшкін, Г. Ожиганова, В. Роменець, Н. Хазратова, Є. Яковлева та інші) вважають, що в прояві креативних властивостей індивідів у типовій, природній для життєдіяльності навчальній ситуації особливу роль відіграє авторитетний дорослий, який демонструє зразки креативної поведінки і тим самим створює творчу атмосферу та спонукає до розкриття творчих можливостей.

Особистість учителя є потужним чинником формування особистості індивіда. Соціальні функції педагога – залучити учнів до культурної спадщини, суспільного досвіду старших поколінь; розвинути в них самостійність і здатність жити, творити і вкладати частинку себе в суспільство, формувати досвід суспільного життя для інших поколінь. Досить перспективним у зв'язку з цим є метод відображеної суб'єктності, що його запропонував В. Петровський [9]. На думку вченого, педагог, реалізуючи себе, наповнює змістом світ цінностей дитини в найбільш сенситивний період розвитку і формування її особистості. В цьому випадку персоналізація є механізмом розвитку креативності особистості.

Організація креативної взаємодії в групі, організація творчої діяльності, сумісне пізнання і генерація ідей є складовою процесу формування креативності. Ефективність креативної взаємодії виявляється через: усвідомлення спільної творчої діяльності всіма учасниками групи; вибір форм творчої діяльності; дотримання принципів гуманізації, диференціації, індивідуалізації, колективізму, спадкоємності, особистісного розвитку; забезпечення достатньої самокерованості творчою діяльністю; визнання особистості або члена групи суб'єктом творчої діяльності. Найважливіше мистецтво будь-якого організатора творчої діяльності, зокрема педагога, полягає в тому, щоб спрямовувати і регулювати цю діяльність, робити акцент на гуманітарно-естетичній освіті особистості, що передбачає розвиток розуму, мовлення, інтуїції, уяви, високих етичних почуттів, чутливості до краси, гармонії, культури спілкування.

Ще одним зовнішнім чинником формування креативності є ознайомлення з культурою та мистецтвом, які відображають духовну сферу суспільства, роблять людину духовно багатого. Феномен прекрасного, який розкриває мистецт-

во, є важливою стороною людського досвіду. Головною метою мистецтва є зображення внутрішнього життя людини, її емоцій, пристрастей. Спілкування з культурою і мистецтвом дає людині змогу реалізувати її потребу у творенні, адже “людина за природою своєю є творцем, і цей природжений дар прокидається в неї, якщо її існування забезпечене...” [7, с. 165].

Значущим чинником для розвитку креативності є забезпечення психологічного комфорту людини. Поняття “психологічний комфорт” в психологічній літературі чітко не окреслено. Можна лише зазначити, що слово “комфортний” позначає зручність, найбільш сприятливі для нормальної життєдіяльності організму умови середовища [1, с. 562]. Психологічний комфорт можна розглядати як єдність, рівновагу, тобто гармонію інтелектуально-вольових і морально-етичних складових особистості. Гармонія виявляється в адекватному відображенні й оцінюванні навколишнього світу та самого себе, в здатності планувати свій життєвий шлях і реалізовувати його відповідно до своїх можливостей, у підтримці свого творчого потенціалу і поведінки в рамках соціальних норм. Людина, яка відчуває себе захищеною, не знає страху, є вільною, впевненою у своїх силах, а це є умовою її успішної адаптації, гармонії з собою і навколишнім світом, а тому і творчого освоєння дійсності.

Важливою складовою психологічного комфорту, який необхідний для ефективного розвитку креативності, є створення ситуації успіху. Ситуація успіху – це особливий стан задоволення результатами фізичного або психічного напруження після виконання справи. Це якісна оцінка зробленого, що її дає сам виконавець, а не інші люди. Відчуття успіху виникає у людини, коли вона зуміє подолати свій страх та розгубленість. Ситуація успіху є своєрідним стрибком на рівень вище в особистісному розвитку людини. Успіху людина може досягти тільки тоді, коли сама визначає цей успіх. Щоб створити ситуацію успіху, педагогу необхідно зняти страх і психологічні бар’єри перед діяльністю, орієнтуючись на потенційні можливості учня, використовуючи прийоми персональної винятковості; застосовувати детальне оцінювання діяльності (таке оцінювання справедливе, гуманне, в ньому є потенціал стимулювального впливу); створювати атмосферу радості, здивування.

Психологічно комфортні умови сприяють самовираженню особистості. Самовираження як процес прояву потенційних можливостей і здібностей індивіда в конкретній діяльності – це прояв його креативної поведінки. Особистість виражає себе засобами операції дивергенції, яка є основою креативності [6]. Сприйняття ж іншої людини, уміння бачити й чути іншу людину є частиною психологічного комфорту, оскільки вони забезпечують гармонію у відносинах між людьми. Добре, чуйне ставлення до інших людей пов’язане із здатністю людини дивуватися, співчувати, радіти, співпереживати. А це якраз і є характеристики творчої особистості.

Висновки. Аналіз концепцій формування та розвитку креативності, психологічних умов і чинників дав підставу умовно виділити групу зовнішніх психологічних чинників, що впливають на її розвиток. Основними з них є творче середовище, ознайомлення з культурою та мистецтвом, психологічний комфорт. Суттєво впливають на творче ставлення особистості до діяльності нерегламентація активності, референтна група, творча особистість учителя, спеціально ор-

ганізована креативна взаємодія та творча діяльність у групі, спільне пізнання і генерація ідей.

Перспективним напрямом подальших досліджень може бути розробка спеціальної технології, яка б дала змогу формувати здібності до творчості студентської молоді.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Савенков А.И. Одаренные дети в детском саду и школе : учеб. пособ. для студ. высш. педаг. учеб. заведений / А.И. Савенков. – М. : Академия, 2000. – 232 с.
3. Современный словарь по педагогике / сост.: Е.С. Рапацевич. – М. : Современное слово, 2001. – 928 с.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер Пресс, 1999. – 368 с.
5. Аличева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития / Е.Г. Аличева // Психологический анализ учебной деятельности. – М. : ИП РАН, 1991. – С. 7–17.
6. Психология развивающейся личности / под. ред. А.В. Петровского ; Научн.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1987. – 240 с.
7. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164–168.
8. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов н/Д, 1983. – 173 с.
9. Петровский В.А. Принцип отраженной субъектности в психологическом исследовании личности / В.А. Петровский // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 17–30.

ГОРБУНОВА Н.В.

ЛЕКСИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Найголовнішою ознакою держави та нації є її рідна мова. Міра розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації, її культури. Рідна мова – це перше слово, почуте з материнських вуст, перша колискова пісня, яку чує немовля над колискою, “затишок батьківської хати, веселий гомін дитячого товариства”. К.Д. Ушинський назвав рідну мову “цвітом духовного життя нації”, порівняв її з квіткою, яка “ніколи не в’яне і вічно розвивається”. У мові, за словами К.Д. Ушинського, “одухотворяється весь народ і вся його батьківщина”. Рідна мова, на думку В.О. Сухомлинського, – це безцінне духовне багатство, в якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Він образно називає рідну мову “невмирущим джерелом”, з якого дитина черпає перші уявлення про навколишнє, про свою батьківщину, своє село і місто, а слово рідної мови порівнює з неповторним ароматом квітки. Опанування рідної мови, рідного слова починається з раннього дитинства в сім’ї, серед близьких і рідних дитині людей, а вдосконалення її триває в дошкільних навчальних закладах, школі і протягом усього життя.

Мова – це головний інстинкт, який відрізняє людину від інших живих істот, соціальний зв’язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і сприймання нового безмежного знання. Уявлення дитини тільки тоді стають чіткими і ясними, коли вони одержують словесне вираження. Дитина народжується з готовим механізмом для мовлення, але не володіє ним майже до кінця першого року, бо мовлення – це не тільки звуковий вияв, а процес розумовий, який поступово розвивається в дитини, залежно від її інтелектуального розвитку.